

SEXTIL PUȘCARIU DESPRE EMINESCU. CERNĂUȚI, 1909

Textul cu titlul *Mihai Eminescu*¹, publicat de Sextil Pușcariu în numărul festiv din „Junimea literară” (VI, 1909, nr. 7–8, p. 130–135), reproduce discursul festiv pe care l-a rostit în sala teatrului din Cernăuți, în seara zilei de 4 iulie 1909, în cadrul festivalului comemorativ a 20 de ani de la moartea lui Eminescu. Festivalul a fost organizat de studenții Universității din Cernăuți, unde Pușcariu era profesor de limba și literatura română, înscriindu-se între manifestările omagiale ale aceluși an, care au avut loc, cu mare fast, la Botoșani și la Galați, după cum consemnează unele surse². Comemorarea a două decenii de la moartea marelui Eminescu a fost plină de rodnicie și în privința contribuțiilor de amploare ale cercetării operei eminesciene. Atunci au apărut studiile lui G. Ibrăileanu *Curentul eminescian* și *Postumele lui Eminescu*, o publicație bucureșteană purtând numele poetului, în care semnează Al. Vlahuță, Titu Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, I. L. Caragiale, G. Panu ș. a., volumul *Omagiu lui Mihail Eminescu*, pregătit de Corneliu Botez, articolul *Un Lenau român*, semnat de Mite Kremnitz, în „Convorbiri literare”. Conferința lui Pușcariu trebuie neapărat inclusă, din punctul de vedere al istoriei literare, dar și al substanței exegetice, printre cele mai ofertante puncte de vedere, „și asupra concepției poetice, și asupra limbei măiestrite”. Cele două aspecte esențiale au fost numite astfel în exprimarea lui Titu Maiorescu recomandând primului cercetător care-și pregătea lucrarea de doctorat despre Eminescu, adică lui Ion Scurtu, „o amănunțită critică literară” a acestora.

Importanța încă nerelevantă a acestui studiu constă tocmai în îngemănarea celor două aspecte pe parcursul discursului analitic, urmând, mi se pare, într-un fel, fericita și vizionara gândire poetică a lui Eminescu care, foarte tânăr, formula conceptul „ideii interne” a imaginilor sensibile care-o încifrează, „învățământ profund sau [...] profundă idee internă”³, fără de care „expresiunea exterioară” rămâne de neînțeles. Întregul discurs omagial al lui Pușcariu fixează la 1909 ceea ce în termenii de azi am putea numi viziunea metafizică românească a lui Eminescu, conformă cu matricea stilistică a subconștientului colectiv românesc,

¹ Sextil Pușcariu, *Cercetări și studii*, Editura Minerva, București, 1974, p. 525–531.

² Săluc Horvat, *Mihai Eminescu. Dicționar cronologic*, Editura Gutinul, Baia Mare, 1994, p. 227–228.

³ Mihai Eminescu, *Strângerea literaturii noastre populare*, în idem, *Literatura populară*, București, p. XIX.

pecete atât a substanței gândirii încorporate în opera poetică, cât și a limbii prin care aceasta se manifestă. Sextil Pușcariu apare în acest studiu oarecum și ca un premergător al unei filosofii a culturii, în sensul în care mult mai târziu, în 1944, Lucian Blaga arăta că în Eminescu s-a revelat matricea stilistică românească, cu determinantele ei, ca trăsături organice. În același timp, accentele puse de cel ce va deveni marele savant lingvist Sextil Pușcariu asupra maturității depline a limbajului poetic creat de Eminescu cu jertfă (în cunoscuta lui luptă cu formele perfecte) pune problema variantelor rămase în manuscrise într-un fel mult mai nuanțat decât o făcuseră până atunci cei care exaltau forma finală a versului eminescian, cel puțin prin virtuțile armoniei sale desăvârșite, ca Duiliu Zamfirescu, de pildă, care, în esență, pleda pentru respectarea voinței poetului, punct de vedere care apare și în scrierile memorialistice ale marelui om de cultură brănean. Totodată, Pușcariu pare să întrevadă rolul esențial al lui Eminescu ca întemeietor al limbajului poetic modern, din moment ce derivă creativitatea din sentimentul pietății față de „neprețuita moștenire” a limbii, din „cucerirea pentru scânteia ce venea de la Dumnezeu”, adică, în termenii dezideratului heideggerian, poemul ar coincide cu gândirea, iar limbajul ar fi împlinit nu numai sub aspect autonom, absolut, ci și ca limbaj *originar*⁴. Coroborând rostul de întemeietor al poeziei române, afirmat tranșant de Sextil Pușcariu („el n-a distrus, ci a creat numai, a creat însăși poezia românească”), cu atitudinea eminesciană față de relația dintre idee și imagine în opera poetică – ideea e sufletul, iar simbolurile o încifrează –, putem spune că tânărul profesor a dibuit, esențializând, ca și Eminescu cel tânăr, rolul primordial al gândirii creatoare, ctitorind, cum se zice în termeni moderni, prin limbă, poezia. Tot astfel este înțeles și românismul eminescian, care a dus spre desăvârșire cântecul popular și aroma veacurilor trecute, nu imitându-le, nu „forțând nota patriotică prin fraze declamatorii, ci lăsând să picure din orice vorbă spusă dragostea nemărginită și firească a tot ce e român”.

În contextul exegezei eminesciene caracterul național al poetului a fost și este o coordonată supralicitată. Dar atunci când Pușcariu scria că „Eminescu e înainte de toate poet *român*, în nici una din operele literaturii noastre nu se oglindă atât de întreg sufletul românesc, nimene n-a izbutit să cuprindă în versurile sale sinteza tuturor însușirilor noastre etnice”, înțelegerea sa asupra marelui poet cuprinde argumente complex adâncite, unele aproape coincidente cu ceea ce mai târziu Blaga va defini ca fiind constitutiv pentru personalitatea lui Eminescu. Substanța sufletească intimă a acestuia trebuie subsumată prioritar, ca în cazul nici unui alt român, „inconștientului” stilistic românesc și „personanțelor” acestuia, spune Blaga, mult mai târziu, în 1944. E adevărat însă că revelarea matricei stilistice românești a „fost înlesnită de o inducție catalitică”, respectiv de cultura germană sau de filosofia indică. Pușcariu nota și el, cu decenii înainte, că Eminescu a „înțeles chiar că de la străinii mai înaintați în cultură putem primi influențe, într-

⁴ Vezi dezbaterile acestor coordonate ale limbajului poetic eminescian și la Lucia Cifor, *Mihai Eminescu prin câteva cuvinte-cheie*, Editura Fides, Iași, 2000, p. 5-7.

cât ele sunt potrivite cu firea noastră”. În *Spațiul mioritic* Lucian Blaga nuanța ideea conștiinței etnice a lui Eminescu, formată grație unei ample inducții germane, vrajă care a descătușat în el și „izvoarele inconștiente, cele mai profunde, ale cântecului românesc”, deplângând, totodată, lipsa unei „viziuni mai precise” a celor care vorbesc despre „duhul eminescian” și despre „sufletul românesc”. Contribuția exegezei lui Pușcariu din textul discursului omagial din 1909 constă tocmai în puterea de complinire a argumentelor invocate în favoarea suprapunerii duhului eminescian cu sufletul românesc, analiză și problematică în care se dezvoltă și aspectul limbii ca expresie integrală a perfecționării ei, a descoperirii formelor ideale, într-un cuvânt crearea limbii poetice românești. Totodată, Pușcariu are observații și nuanțări, actuale prin prospețimea lor, privind principiul teoretic al naționalității în artă, dezbătut, cum se știe, în multe articole eminesciene.

Procesul acesta al revelării sufletului românesc începea pentru Sextil Pușcariu cu „cunoașterea imediată a țaranului român, al cărui sânge curgea și în vinele lui”, experiență conștientă și reală și în același timp intuitivă: „El a cutreierat toate regiunile locuite de români, a cunoscut poporul vorbind cu el, i-a ascultat tradițiile, i-a văzut *din proprie intuiție* obiceiurile, i-a priceput dorințele și i-a cules cântecele”. Trebuie să subliniem în acest citat îmbinarea resurselor ce propulsează duhul eminescian în sufletul românesc, intuiția la care se referă Pușcariu nefiind prea depărtată de izvoarele inconștiente invocate de Blaga mult mai târziu. „Priceperea adâncă [...] a sufletului românesc” s-a încheat și din pasiunea cu care Eminescu a cercetat toată viața istoria strămoșilor, „trecutul cald, sentimental al momentelor înălțătoare, al limbii înțelepte”. Analistul în care se transfigurează autorul discursului închinat „celui care din durerile sale a născut vârsta matură a poeziei poporului său” se apleacă nu numai asupra fervei și pasiunii lui Eminescu pentru tot ce înseamnă creație și istorie a neamului, ci ține să precizeze că studiile acestea au fost făcute „cu luciditatea unei minți creatoare și cu sufletul admirator al unui mare poet”, așa încât substanța ideatică prinde viață, „prinde de sine nota aceea particulară care-i aparține numai ei, care nu se poate găsi la nici un alt popor din lume, care formează partea de prinos ce o putem aduce noi la marea operă de cultură universală”. Mai mult, sufletul românesc este în duhul eminescian și atunci când el înseamnă o matrice de gândire, o *forma mentis* așa zice, pentru „motive vecinic umane”, „și mai ales limba – adaugă Pușcariu – care prin cuvintele populare și bătrânești strâng în forma lor românească noțiuni universale, acomodându-le la felul cum ele au fost pricepute și exprimate de români în curs de multe sute de ani”.

Acuitatea observației lui Pușcariu asupra specificului național este de o limezime aparte și are o viziune modernă, afină cu actualitatea încă nu destul explorată a concepției blagiene despre determinatele stilistice ale matricei românești. Cu Eminescu, spune Pușcariu, „începe graiul sonor al bărbăției înseși în literatura noastră, cu el am trecut pragul la vremurile nouă”. „Cele mai patriotice cântări ale lui Alecsandri, cele mai reușite copii de poezii populare, poemele istorice cu motive din trecutul nostru și din războiul pentru neatârnare, nu sunt atât

de naționale ca oricare din poeziile mici ale lui Eminescu, deși în acestea vorba «român» nu se pomenește o singură dată. Dar din ele se degajă sufletul românesc chiar atunci când preocupările poetului se despărțeau de glia strămoșească”, iar mentalitatea românească domină modul în care se tratează oricare temă poetică. În legătură cu predilecția arătată aici de Pușcariu micilor poezii eminesciene, trebuie să observăm o altă coincidență cu Blaga, ca filosof al culturii, acesta din urmă ilustrând inconștientul eminescian, cu aură voievodală, printr-o scurtă poezie ca *Peste vârful*, și tot aceasta este aleasă pentru a analiza esența metaforică a limbajului poetic, în *Geneza metaforei și sensul culturii*. Totodată, ca și Pușcariu în studiul său din 1909, la care ne oprim acum, Blaga, peste decenii, își arată încrederea în potențele de mare forță expresivă ale cuvintelor bătrâne, scriind în introducerea de la antologia sa eminesciană, intitulată *Poezii lirice*, că „sub metalul sunător al formei rezistente [a sonetelor] veșnica trecere tresare în vorbe vechi”.

Justețea și finețea analizei lui Pușcariu se extinde la păgubitoarea exagerare de după Eminescu a principiului naționalității în artă, care era atât de măsurat și demn formulat teoretic de poet și mai ales atât de convingător pus în practică în versurile sale, prin care vorbește inimii noastre, „unde rămân pe veci săpate impresiile cu adevărat puternice”. Pușcariu subliniază că, în privința proiectului și formulelor conștiinței etnice, „mintea luminată a lui Eminescu a cunoscut hotare peste care nu putem trece”, orice îngroșare conducând la compromiterea ideii naționale, la nedeplinătatea și falsificarea ei. „Nu putem să ne legăm cu forța nici de trecutul nostru, nici chiar de glia pe care trăim. Din ele vom scoate numai directiva, încolo mersul gândirii noastre trebuie să fie slobod, motivele de inspirație ale unui poet pot fi oricare”. Eminescu, spune Pușcariu, a fost cel dintâi poet român care a „abordat toate problemele eterne ale vieții acesteia, care în orice colț al lumii rămân aceleași și se deosebesc pretutindeni numai prin felul în care sunt înțelese. Cunoscător adânc al literaturii universale, al marilor filosofi, cu deosebire germani, Eminescu a fost, în viața lui întregă, preocupat de enigmele firii, cărora geniul său cerca să le dea dezlegare. În lanțul gânditorilor universalii el apare ca un gânditor nou străbătând profunzimi fără fund, înălțându-se în regiuni fără margini. Și aceste preocupări ale lui le-a exprimat *românește*”.

Astfel, expresia însăși a limbii române s-a lărgit (ca o haină strâmtă și nedeprinsă încă să cuprindă astfel de idei), „a devenit accesibilă pentru orice conținut. Căci Eminescu nu-i filosof rece și logician liniștit, ci înainte de toate omul elanului sufletesc, artistul pasionat, care rupe zăgazuri și creează forme nouă. Niciodată pasiunea omenească n-a pătruns în versuri românești cu atâta putere elementară și comunicativă, pe care nimic nu e în stare s-o înlănțuie, decât doar simțul pentru frumos, armonia în care e exprimată”. Întemeierea limbajului poetic românesc este atribuită lui Eminescu, ca o creație de limbaj (Blaga l-a numit „integral metaforic”), prin relevarea sentimentului responsabilității față de „scânteia divină” a talentului poetic. Pietatea față de darul înnăscut, „cucernicia” față de înzestrarea „ce venea de la Dumnezeu”, în fine faptul că Pușcariu insistă asupra faptului că „sfințenia artei” n-a avut-o nimeni dintre poeții români

„în gradul acela ce apare la Eminescu”, har care „a fost totdeauna nobilitat prin gândirea scrutătoare a însuși rostului” său, ne-ar putea îndritui să credem că profesorul cernăuțean intuia originaritatea atribuită limbajului poetic ca limbaj modern, adică în termeni heideggerieni, concepea coincidența poemului cu gândirea. Spunem aceasta cu atât mai mult cu cât Eminescu, se știe, era mereu în căutarea cuvântului „ce exprimă adevărul”, conștient de greutatea găsirii acestuia („Când cu sete cauți forma ce să poată să te-ncapă” sau ”Când pe mine forma, limba abia poate să mă-ncapă”). Revenind la discursul analitic al lui Pușcariu trebuie să insistăm puțin asupra legăturii determinante pe care acesta o afirmă între cucernicia amintită și conștiența jertfei necesare „înaintea acestui altar”. Așa se explică, în viziunea lui Pușcariu, faptul că putem „vedea jertfa” (s. n.) „îndată ce pătrundem în atelierul lui de artist, o *recunoaștem căutând între manuscrisele sale, cetind chiar numai minunatele variante ale testamentului său poetic*”, adică versiunile *Luceafărului*, pentru că, evident, acest poem a fost considerat, îndeobște, pe drept cuvânt, ca încorporând gândirea poetică testamentară a marelui poet. Este și mai elocventă continuarea ideii lui Pușcariu, care atestă, într-o perioadă când manuscrisele nu fuseseră editate⁵, că autorul discursului omagial a cercetat el însuși manuscrisele eminesciene: „De cinci, de șase și de mai multe ori turna în formă nouă același gând, aruncând în foc versuri, strofe întregi, care îi păreau că nu-l redau în formă desăvârșită, jertfindu-și acești copii ai săi, desigur dragi, nimicind cu mâna sa «bucățile din inima sa rupte», pentru a le crea din nou, lămurite prin focul ce-l mistuia, fără zgura întâiei turnături”. Aceste rânduri pledează, chiar în mod indirect, pentru necesitatea cunoașterii variantelor, cel puțin în folosul reliefării vocației de întemeietor al limbii poetice, pe care Eminescu și-a asumat-o, deși știa, ca și în alte privințe, că este, pentru contemporanii și chiar pentru urmașii săi, un profet neînțeles. Pușcariu afirmă, apoi, răspicat, că acestei munci acerbe și chinuitoare, „doborâtoare”, i se datorează crearea limbii poetice românești, izvodită de un geniu înnăscut dotat și cu un exemplar spirit critic.

Toate elementele cuprinse în variantele *Luceafărului*, cum am arătat-o adesea, capătă importanță pentru înțelegerea efortului uriaș făcut de Eminescu în cunoscuta sa luptă cu forma, de fapt toate fiind încercări de a ridica limbajul poetic la cotele sensibilității sale muzicale și a-l face să cuprindă întreaga sa imaginație. Sextil Pușcariu are dreptate atunci când formulează, mult mai târziu, ideea că Eminescu își structurează textele după un principiu dominant eufonic⁶, idee ce a fost recuperată de Mircea Borcilă⁷ ca o prefigurare de viziune pregnant semiotică. Dar, cum am arătat și alte ori, în același timp în multe dintre textele „prea reflexive” ale lui Eminescu se poate pune în evidență o atitudine spirituală, o

⁵ Titu Maiorescu predă Academiei Române spre păstrare toate manuscrisele lui Eminescu la 25 ianuarie 1902 și până în 1909 din postume apăruseră numai două ediții, în 1902 și în 1905, care nu cuprindeau variantele *Luceafărului*.

⁶ Sextil Pușcariu, *Limba română*, II. *Rostirea*, București, 1959, p. 404.

⁷ Mircea Borcilă, *Contribuții la definirea tipului poetic al textelor lui Blaga* (I), în CL, XXVII, 1992, nr. 2, p. 135.

viziune asupra lumii, deci o modalitate simbolică de construcție referențială. Pe de altă parte, cunoașterea variantelor, care sunt tot forme din unghiul de vedere al formativității, poate aproxima „etimonul spiritual” al unei opere. De aceea, aplecarea stăruitoare asupra unor concepte, la care poetul lucrează mai atent, îndelung, dezvăluie acele centre ale poeticității despre care vorbea și Alexandru Niculescu, altfel spus conturează temele majore ale textului poetic, chiar dacă unele expresii au dispărut de-a lungul transformărilor din variante până la textul definitiv.

În textul conferinței din 1909, Sextil Pușcariu dovedește un pronunțat spirit critic vizionar, avertizându-și contemporanii că „este o nedreptate strigătoare la cer de a strivi un suflet atât de complex ca a lui Eminescu în cuvântul atât de palid și unilateral «pesimist!»”. După tonul persiflator al rândurilor care condamnă „etichetarea” cu orice preț a exponatelor dintr-o imaginară galerie literară, putem deduce că, pentru inspiratul exeget, și termenul „romantic”, obstinat alipit până azi de numele lui Eminescu, este o blocadă interpretativă ce se cere încă asaltată, cu mai multe și mai diverse mijloace. Ideea, deși implicită, este de o mare deschidere și modernitate, consfințind simțul previzionar al lui Sextil Pușcariu.

Condeiful tânărului profesor și critic are o vioiciune și o fină ironie care merită consemnate și sub aspect stilistic: „Să-mi dați voie să fac abatere de la această clasare [respectiv Eminescu pesimist], căci mi se pare că nu e nimic mai nepotrivit decât a face din istoria literaturii unui popor o galerie, împărțită în odăițe în care scriitorii se înșiră ca niște figuri de ceară etichetate. De intri, ai la stânga pe cei ce-au scris proză, iar la dreapta pe poeți. La aceștia ai acces pe ușița pe care scrie «lirici» sau pe cea cu inscripția «epici». Și, dând perdeaua la o parte, vei găsi figuri imitate în ceară desăvârșit, în afară de suflet, în locul căruia li se agață de gât un carton cu inscripții ca «pesimist», «optimist», «romantic», «realist», «decadent» sau chiar «poporanist»”. Și mai departe, Sextil Pușcariu explicitează complexitatea sufletului eminescian, aproape de felul în care mult mai târziu Lucian Blaga va vorbi de sufletul românesc călător sub zodii „dulci-amare”: „A fost pesimist, cum nu se putea să fie altfel un suflet atât de pasionat ca al său, osândit de la fire să simtă însutit durerea oricărei nedreptăți, dar cu același drept putem spune că cel ce a scris *La arme!* a fost un optimist, ce credea cu tărie că în poporul nostru este putere de viață și fapte mari și și-a cheltuit o uriașă parte din puterea sa de muncă pentru a-l îndruma consecvent, prin înțeleptul său scris pe căile fericitoare”. La fel, observă criticul, Eminescu a fost romantic, dar și realist, citând versurile celebre din *Venere și Madonă (Suflete! De-ai fi chiar demon, tu ești sfântă prin iubire, / Și ador pe acest demon cu ochi mari, cu părul blond)*. „Acesta-i cel mai frumos imn ce se putea duce realității, dreptului ei de a fi așa cum este! Nu, Eminescu n-a fost ca acel maestru al antichității care-a sfârmat brațele Venerei sale găsite la Milo, el n-a distrus, ci a creat numai, a creat însuși poezia românească!”

Pentru atmosfera Cernăuților din 1909, în care studențimea română de la Universitate s-a adunat pentru a-și aminti de Eminescu, cuvintele profesorului, din

finalul conferinței, sunt elocvente și păstrătoare de amprente ale sentimentelor de pietate pentru marile valori ale neamului și pentru exemplara unire în spirit românesc a acestor minunați tineri: „La începutul acestui an școlar ne-am bucurat cu toții văzând manifestarea de înfrățire a studenților noștri. Azi, după un an, ne bucurăm mai mult, văzându-i strânși la o acțiune atât de frumoasă ca cea de azi, luând ei, din propria lor inițiativă, hotărârea de a comemora pe acela care după părintele său aparține Bucovinei. Cu atât mai lăudabilă este însă deciziunea pe care tinerimea noastră vi-o comunică prin rostul meu, de a nu mai aștepta ca să se împlinească un număr rotund de ani spre a repeți acest festival, ci de a aranja în fiecare an, în ziua morții celui mai mare poet al nostru, o asemenea serbare”.

*Institutul de Lingvistică și Istorie Literară
„Sextil Pușcariu”
Cluj-Napoca, str. E. Racoviță, 21*